

l

Laud (mdM *šra*, mdE *tuvor*).

Mordvalaste majapidamises oli tavaline suur ja kõrge pühasenurgas seisev laud, mille kõrvale asetati vanasti laiad pingid (mdEM *ezem*). Laual seisis alati leib ja sool, mis pidi tagama pere külluse ja heaolu. Uude elupaika kolimisel asetati õue laud leiva ja soolaga, lauajalgade külge seoti riideribad sugukonna kaitsjale taluema Jurhtavale.

Koht laua taga oli inimese sotsiaalse ja perekondliku seisundi näitaja. Eesmised kohad olid tavaliselt määratud sugukonna ja perekonna peale. Pulmas pandi eesmistele kohtadele istuma kõige lähemad sugulased. Samadel kohtadel istusid sugulased ka mälestamistel. Enne esimese lapse sündi polnud minial kombeks söömiseks laua äärde istuda. Tava kohaselt istuti enne pikale teele minekut, kosimist või muude tähtsate asjade tegemist laua taga. Ettevõetu õnnestumiseks asetati lauale veekruus, leib ja sool.

Ersadel on siiamaaani kombeks, et noorpaar (moksadel vaid mõrsja) käib enne laulatust kolm korda päripäeva ümber laua. Tegemist on ilmselt kaitsetavandiga. Muul ajal ei tohtinud ümber laua käia – laua äärest pidi ära tulema samalt poolt, kust sinna mindi. Halvaendeliseks loeti, kui enne pulmatavandi algust unustati panna lauale rituaalne leib. Baškuda (eeskäija – kosjakauba vahendaja, kes esimesena räägib minia vanematega abielust) püüdis peigmehe kodust salaja varastada laualappi, et pruudi kodus selle peal õnne tagamiseks istuda.

Laua paberiga pühkimine või noaga kaapimine usuti riidu põhjustavat, laua taga tülitsemine tegevat aga haigeaks. Söömise ajal võivad laua taga üksteist ära sõnuda, seetõttu polnud kombeks laua taga palju rääkida.

Lauale ei tohtinud panna mütsi, muidu hakkab pea valutama. Laua vastu oli keelatud muna katki lüüa – halb enne; ei tohtinud lauda koristamata jätta – kuradid käivad öösel laua peal nõusid lakkumas; laua all jalgu kõigutada – kiigutad kuradi lapsi magama; lauale koputada – laud on püha. Noortel ei tasunud istuda lauanurga juurde, muidu ei saa niipea mehele ega võta naist.

Lauaga seotud endeid: kui hommikusöögi ajal kukub leib laualt maha, saab ootamatu sõnumi; kui leib kukub maha lõuna ajal, siis soovib keegi surnud sugulastest mälestamist; kui õhtul – ehmud. Kui lusikas või kahvel kukub laualt maha või unustatakse need pärast söömist lauale, tuleb naisterahvas külla, kui nuga, siis tuleb meesterahvas; kui nuga kukub laualt maha terav ots ees, siis tuleb külla terava ütlemisega inimene. Kui sool pudeneb lauale, siis on oodata riidu. Kui laua jalg läheb katki, tähendab see surma.

Kirjandus: Devjatkina, T. P. 1992. *Mokšanskije svadebnõje obrjadõ i pesni*. Saransk.

Laudaema (mdEM *Kardazava*, mdM *Kaldazava*, mdM *Kardazon' kirdi*, mdE *Kardaz s'arke*, mdM *Kardaz s'arhka*; mdEM *kardaz* 'õu, laut'; mdEM *ava* 'naine, ema'; mdEM *kirdi* 'hoidja'; mdE *s'arke*, mdM *s'arhka* 'ting, loomatäi').

Laudaema näitab ennast inimestele mehe või naise kujul. Temnikovi rajooni mokšadel ja Kotškurovi rajooni Sabajevo küla ersadel esineb laudakaitsjana *taluema Jurhtava, Pensa oblasti Bolšoje Permijevo asulas aga nastik (mdE *giger' pr'a gui*).

Laudaema on üsna isemeelne olend. Kui talle koduloomad (tavaliselt nende värvus) ei meeldi, piinab ta neid: *Kardazava* võib terve öö sõita lehma, hobuse või lammastega. Ka armastab ta põimida hobuse lakka. Uskumuste järgi ei tohi seda palmikut lahti põimida, sest *Kardazava* võib pahandada ja looma hävitada.

Laudaema elab õue keskele kaevatud auku katva kivi all, kuhu valatakse ohvriloomade verd. *Kardazava* auks toimusid kohustuslikud palvused põllutööde lõpetamisel ja pärast kolmekuningapäeva. Palvetamisest võtsid tavaliselt osa vaid naised ja lapsed. Lauta laotati õled ja sinna toodi toitu. Seistes näoga lauda nurga poole, palus perenaine karja paljunemist, kaitset haiguste ja taudide eest ning seda, et kari talve ilusti üle elaks. Tükike igast toidust pandi hirsikaraski peale ja asetati laudaema jaoks ristpalgile. Pärast seda tseremooniat toodi toit majja ja hakati sööma.

Karsuni maakonna ersa külas Sabajevos küpsetati õues toimuvaks *laudapalvuseks (mdEM *kardaz ozks*, *kaldamaz ozks*) neli rituaalset leiba ja põrsas, kelle veri valati tavaliselt *kardo s'arho* kivi alla. Palvetati õue keskel, seistes näoga ida poole.

Peale traditsiooniliste palvekordade palvetati *Kardazava* poole ka loomataudi puhul. Temnikovi rajoonis korraldati tavaliselt taluema Jurhtava auks *ööpalvus mdEM *ven'ozks*, milleks küpsetati 40 küünlaga pirukas ja valmistati kalja. Sellistes palvetes pöörduiti taluema poole, et ta ei piinaks karja, vaid aitaks seda ravida.

Kui kari suri kaetamise tagajärjel, toodi metsast pihlakas ja istutati lauda paremasse nurka, et laudaema aidata. Kolmekuningapäeva paiku oli kombeks sõita hobustega, et laudaema ei käiks loomi painamas ja need ei kõhnuks.

Kirjandus: Jevsevjev, M. E. 1966. *Izbrannõje trudõ*, 5. *Mordovskaja svadba*. Saransk; UPTMN 7: 3. *Kalendarno-obrjadovõje pesni i zago-vorõ* – 1981. Saransk.

Laudapalvus (mdEM *Kaldaz ozks*; *kaldaz* 'karjalaut', *ozks* 'palvus').

Laudapalvus peeti pärast seda, kui loomad tulid suvekarjamaalt talveks koju (Karsuni maakonnas näiteks kaks nädalat pärast kolmekuningapäeva). Ikoone palvusel ei olnud. Laudapeoks küpsetati põrsas ja neli väikest rituaalset leiba. Palvus toimus keset õue, kuhu asetati laud toitudega. Põlev küünal pandi soolatoosi külge ja palvetati ida suunas, et *laudaema *Kaldazava* (mdE *Kardo s'arho*) karja kaitseks. Pärast palvetamist jäeti natuke toitu lauta ja mindi tagasi koju rituaalset lõunat

sööma. Laudapeo omapäraks oli see, et söömisel ei tohtinud kasutada nuga – põrsaliha ja leiba murti käega ja söödi peost. Pärast söömist viidi kondid lauta sigadele, et nad hästi sigiksid.

Kirjandus: Jevsevjev, M. E. 1966. *Izbrannõje trudõ*, 5. *Mordovskaja svadba*. Saransk.

Laulatus (mdM *ven't's'ama*, mdE *ventšamo* 'laulatamine').

Laulatus on abielu kinnitav pulmarituaal. Ersade-mokšade eelkristlikest laulatustest on säilinud hulgaliselt teateid. 19. sajandi materjalide kohaselt viis mokšadel selle rituaali läbi eakas naine. Ta võttis peiult mütsi ja mõrsjalt paela ning, liigutanud neid asju mitu korda edasi-tagasi pruutpaari peade kohal, pani mütsi mõrsjale pähe ja paela peigmehe pea peale. Sellega oligi abielu sõlmitud.

1830. aastatel viidi noorpaar spetsiaalselt ettevalmistatud kohta, kus nad palusid jumalatelt õnnistust, õnne, rikkust ja palju lapsi, samuti head viljasaaki ning loomade rohkust. Pärast palvet kummardasid noored maani. Riituse läbiviija laskus põlvili ning pani käed noorpaarile pea peale.

Ristitud ersadel-mokšadel oli 20. sajandi alguseni abielu tähtsaimaks rituaaliks kiriklik laulatus. Kokkuleppelise naisetõmbamise või ea poolest ebavõrdse abielu (kui tüdruk anti naiseks näiteks kolmeaastasele poisile) puhul laulatust alati ei peetud. Selliste vanemate lapsi nimetati "kõrbenud puupakkudeks" (mdM *golbeš*) ning preester neid tavaliselt ei ristinud.

Mõnikord laulatati enne surma. Teateid on ka surnu sümbolsest laulatusest: ersad näiteks on laulatanud surnud tüdruku tema mälestamise ajal. Lahkunu rolli (*Vastozai) täitis surnud neiu sõbranna.

Laulatuse päeval oli noorpaar kaitsetu kurjade jõudude ja nõidade vastu. Ersad ja mokšad arvasid, et noorpaari nähes ei saa nõiad vastu panna kiusatusele neile halba teha (nad teevad pulmade ajal halba isegi oma lastele). Enda kaitsmiseks laulatuse ajal torkas noorpaar krae sisekülje sisse ilma silmata nõela (mdM *pileftema sakmokst*); pani põue sötükid ja sibula (mdM *šur'hkä pr'ä*); peigmees köitis endale ümber kalanooda tüki jne.

Kui nõid viskas pulmarongi teele üheksa teraga hernekauna, ei saanud pulmahobused kohalt liikuda või peatusid (noorpaaril ei ole õnne). Kaitseks kahjulike jõudude vastu piiras isamees

kolm korda oma suure noaga (ersadel mõõgaga) mõrsja pulmavankrit ja tegi riste, paugutas kolm korda kurjade jõudude eemaleajamiseks püssi ning peksis piitsaga nõidade peletamiseks ümber pulmavankri.

Mõnede laulatuse-aegsete ja -eelsete kommete eesmärgiks oli mõjutada tulevast elu ja laste sündimist. Kui kirikuteel läks keegi pulmarongi eest tühjade ämbritega üle tee, mindi teist teed pidi. Kirikusse ei sisenetud läänesuunast, muidu jääb noorpaar vaaseks. Mõrsja sünnipäeval laulatust ei peetud, muidu tulevat tal sünnitamisel piinelda nii enda kui ka oma ema eest. Laulatuseks ikooni ostmisel ei kaubeldud – ebaõnne märk. Rasedusaegse tujutsemise üleandmiseks oma mehele puudutas mõrsja kirikusse sisenemisel uksekäepidet.

Pärast laulatust puistati mõrsja kaitseks ja viljakuse tagamiseks üle humalatega, talle löödi vihaga vastu selga ning ta pidi astuma kasuka peale. Enne minia sisenemist peigmehe koju torgati ukse kohale nuga, et sümboolselt nõidade käed ning kurjade jõudude teed läbi lõigata. Laulatusel kasutatud küünlaid ja ikoone ning pulmariideid säilitati elu lõpuni.

Laulatusega on seotud palju endeid. Pulmarongi kohtumine surnurongiga tähendas ühes külas head, teises aga halba. Laulatuse ajal eredalt põlevad küünlad ennustavad head elu, vilkuvad küünlad halba elu. Kumma abielluja küünal kiiremini ära põleb, see sureb esimesena; kumb astub kirikus esimesena maha laotatud käterätikule, selle sõna jääb kodus peale. Mitte mingil juhul ei tohtinud laulatuse ajal noorpaari vahelt läbi minna, muidu ei hakka noored koos elama. Abielu lahutati vaid siis, kui naine ei saanud lapsi. Ilus ilm laulatuse ajal ennustas head elu, vihm või lumi ennustas pisaraid, äike halba elu.

Kirjandus: Jevsevjev, M. E. 1931. *Mordovskaja svadba*. Moskva.

Leib (mdEM *kši*).

Leib on üks levinumaid tavanditoite – päikse ja tervise sümbol. Müütilistes lauludes võtab *äikesejumala At'amškai maapealne naine Vasal'gä oma mehe jaoks taevasse kaasa leiva (*vetraskä*), mis sümboliseerib inimeste ja jumalate tihedaid suhteid. Leivaküpsetamine oli naise ja leiva lõikamine mehe kohus. Enne leiva valmistamist tehti jahule, hiljem ka leivapätsile rist.

Siiani hoitakse leiba alati pühasenurgas, mis sümboliseerib rikkust ja heatahtlikkust.

Leib võeti kaasa kosjaminekul. Leib pidi tagama noorpaari viljakuse. Šokšad puudutasid miniat leivaga, et ta oleks viljakas. Kohustuslik oli panna leib lauale enne pulmarituaalide läbiviimist. Leivaga õnnistati noori kirikust tagasitulemisel. Miniale anti mehe majas uus nimi, selle andmisel hoiti tema pea kohal leivapätsi. Selleks küpsetati mitmete kaitsetoimingute saatel eriline ümmargune nisuleib mdM *kopša*. Nime paneku ajal kasutatud leib visati mõnikord kuuri taha ja ennustati leiva kukkumise järgi, kes miniale sünnib. Šokšad viskasid pulmade ajal leiba õhku: kes viskab kõrgemale, see ongi majas peremees. Matmis- ja mälestamisrituaalides pandi leib lauale ja võeti hauale kaasa.

Leib pandi lauale enne pikale teele minekut (toob head) ning võeti kaitseks teele kaasa. Õue lauale pandi leib-sool uue maja ehitamisel pärast kolmanda palgirea paigaldamist ja uude majja kolimisel, et *majahaljas Kudava kaitseks pererahvast ja aitaks neil rikkaks saada. Maja ehitamisel riputati tala külge leib ja seejärel lõigati nöör läbi. Leiva kukkumine külje peale ennustas halba.

Enne lihavõtteid käidi kolm korda ümber maja leiva, soola ja ikooniga, et kaitsta end kurjade jõudude vastu. Rahe peatamiseks visati tänavale ahjuluud.

Leiva suhtes kehtisid mitmed ettekirjutused. Õhtul ei tohtinud leivapätsi pooleks lõigata – *viljaema S'orava hakkab nutma. Ära ei tohtinud süüa võõrast leivatükki (võtad temalt jõu); ei tohtinud jätta leiba lõpuni söömata või lükata seda käega eemale (jõud kaob); oli keelatud korjata ja süüa leivapuru (toob vaesust); söömise ajal ei tõstetud üles mahakukkunud leivatükki (jäeti surnu jaoks). Pärast päikselojangut ei tohtinud leiba majast välja anda – leiva jätk kaob. Kui minna kellegi juurde majja leivatükiga, siis söövad sead põllul viljasaagi ja hiired kapsad. Kui tood põllule kaasa võetud leiva tagasi koju, arvati kanu surevat. Kui juhtud hammustama kahte leivatükki, siis ennustati lähedase inimese surma või sugulaste nälga. Söömise ajal korruga kahe leivaviilu võtmine ennustas kahte abielu. Mehel ei lubatud naise raseduse ajal palju leiba süüa – naine võis sünnitada küüraka poja. Õhtul laua pealt mahakukkunud leib ennustas ootamatuid

uudiseid või ehmatust, lõuna ajal kukkunud leib tähendas, et surnud sugulane palub mälestamist.

Rahvameditsiinis anti 3–4-nädalastele imikutele peeneks mälutud ja riidetüki sisse mässitud rukkileiba lutsutada songa vastu. Lapse õise nutu peletamiseks käidi leiva ja soolaga kolm korda ümber lapse ja visati need siis majast välja. Lapse juukseid raviti värske rukkileivaga, kusepidamatuse vastu anti lapsele taignajääkidest küpsetatud leiba mdM *vetraskä*. Haiguste tõrjeks (mdM *praštšengas*) viidi leib ristteele.

Leivaema (mdE *Norovava*; *norov* 'leib', *ava* 'naine, ema').

Leivaema on viljasaagi ja põllunduse kaitsja, jumalate ema *Ange Pat'ai teine tütar, *maaisa Mastorpazi ema. *Norovavat* kujutatakse väga kauni hõberiietes naisena. *Norovava* on eriti aus mokšade peajumala Škai juures – Škaile osutatud teenete eest sai ta õiguse inimestele igapäevast leiba laiali jagada (*Pe-ajumal). *Norovavat* aitab tema mees leivaisa *Norovat'a*, *Norov-paz* (mdE – *at'a* 'mees, ätt'; *paz* 'jumal'). Ersalaste laulus *Pazon's'imemat* ('jumalate joodud'; mdE *s'imema* 'joomine') keeldub *Norovava* põikpäiselt *Niškepazi kutsest tulla jumalate peole, kuna inimesed peavad minema külvama ning tema peab neid vastu võtma ja õnnistama.

Igal põllul või põllupeenral on oma kaitsja. *Põllupeenra palvuse *Gran'ozks* eesmärgiks oli vältida põllu viljakuse minekut naabrite põllule. Usuti, et kui palvusi ei korraldata, võib *Norovava* anda kehva viljasaagi.

Kirjandus: Mainof, W. 1889. Les restes de la mythologie Mordvine. *Journal de la Societe Finno-Ougrienne* V. Helsingi; UPTMN 1: 1. *Epitšeskije i liroepitšeskije pesni* – 1963. Saransk.

Lihavõtted (mdM *Otsiži*; *ots'u* 'suur', *ši* 'päev'; mdE *Inetši*; *ine* 'suur', *tši* 'päev').

Lihavõtted on kevadine liikuv kirikupüha, mida ersad ja mokšad tähistavad alates 18. sajandist ja mis on säilitanud mitmeid arhailisi jooni. Lihavõtteid kujutati ette valgel hobusel inimeste juurde kappava mehena.

Tänapäeval on see põllutööde algusele pühendatud agraarne pidu, mis kajastub ka palvete sisus – et kõik kasvaks, mehed külvaksid, naised lõikaksid ja kündjad oleksid terved. Vaiksel nädalal (*Mekol'tsä Ots'u Poston' ned'al'at'* ‘viimase suure paastu nädal’) toimus ka maja perenaise või noorpaaride austamine.

Pühade ettevalmistused algasid nädal varem. Koristati, pesti, tehti sauna – mõnes külas kolm korda: vaiksel kolmapäeval ühissaun (*marston' ban'a*), reedel esiisade saun (*kulof at'an' ban'a*), laupäeval tüdrukute saun (*stiren' ban'a*). Vaikset neljapäeva peeti puhastumise päevaks – supeldi jõgedes ja ojades, sest kevadveel olevat omadus ravida välispidiseid haigusi.

Laupäeval (pärast tüdrukute sauna) tehti pannkooke, joodi *puret* (humalamõdu), värviti sibulakoortega mune ning kutsuti ust paotades esiisasid koju. Lavatsile pühasenurka tehti ase, lauale pandi pannkoogid ja keedetud seapea. Öhtul hõiksid lapsed: “Lihavõtted tulevad maja tagant, tulevad trepist üles, istuvad pühasenurka, võtavad seapead (mdM *Otšizis' sai ftalga, suvai kut's'emalga, ozai äz'embr'äti, kundai tuvon' pr'äti*)!” Tavapäraselt käis majaperemees sel öhtul küünalt, leiba ja ikooni käes hoides kolm korda ümber maja, et kaitsta kodu tulekahju ja kurjade jõudude eest.

Usuti, et ööl vastu lihavõtteid hobused “räägivad”. Sel ööl oli keelatud väljas käia ja jumalatel tervist paluda, kuna sel ajal liiguvad seal surnud ja kuradid. Lihavõtte ööl jälgiti tulevikuendeid: kui lihavõttelaupäeva öösel oli vaikne ja koerad ei haukunud, siis tuli hea aasta; kuspool koer haukus, sealpool oli oodata tulekahjusid; kui koerad haukusid enne keskööd, oli tulekahjusid oodata aasta esimesel poolel, kui pärast keskööd, siis teisel poolel; kui paistis kuu, tuli halb vilja-aasta. Esimese lihavõttepäeva äike ennustas head viljasaaki, vihm halba. Käidi ka kalmistul tulevikku kuulamas: kui kuuldi lärmi, ennustati tulekahjuderohket aastat. Ööl vastu lihavõtteid nähtud unenägu peeti endeliseks – see täitus aasta jooksul.

Mõnes külas viidi esimesel lihavõttepäeval läbi palvetamine majas, kus hoiti ja süütati tavandiline sugukonnaküünal. *Küünla juurde pandi müntide ja munade korjamiseks esiisade müts (mdEM *at'an' šapka*). Alul palvetati lihavõttele, siis esiisadele. Viimaseid tänati tulemise eest ning paluti viljasaaki, loomadele sigivust, kaitset kurja eest ja õnnistust. Loetleti pidulikke tava-

ndisööke (kohustuslik toit oli puder). Esiisade küünlaga käidi küla igas majas. Kombe järgi kattis hiljuti mehele läinud neiu küünla valge rätikuga.

Enne loojangut saadeti surnud esiisad tavaliselt küla serva või rehe taha; välja viidi neile tehtud ase, müts korjatud raha ja munadega ning esiisade küünal. Neid kostitati viimast korda, kraabiti noaga münti (teises ilmas oli vaja maksta üleviimise või öömaja eest) ja siis paluti neil minema hakata. Surnutele järele tulistades puhastati tee kuraditest, kes kartvat püssipauke. Kalmistu suunas veeretati mune, et surnud lapsed saaksid teises ilmas mängida.

Lihavõttepühade hommikul söödi tavapäraselt hirsipannkooke, pirukaid ja värvitud mune. Värvitud mune pandi hea tervise tagamiseks ikoonide taha ning surnute jaoks aknalauale. Kindla tava järgi käidi külapidi mune korjamas: koidikul käisid täiskasvanud noormehed, hommikul lapsed. Värvitud ja kirikus õnnistatud munal arvati olevat maagilisi omadusi (*Muna).

Kui esimese lihavõttepäeva esimene külaline oli poiss, siis ennustati majaperemehele head aastat, kui tüdruk, siis halba. Sisenenud tüdruk pandi istuma kanamunadele, et jätkuks haudujaid kanu. Esimesele kerjusele oli kombeks anda pannkook.

Lihavõttepühadel kehtisid mitmed keelud: ei tohtinud töid alustada ja juukseid lõigata. Keelatud oli taga nutta sellel päeval surnut, vastupidi – tuli rõõmustada, sest ta saavat otse paradiisi. Naised ei tohtinud käia paljajalu – surnud ei pääse muidu koju; mälestada surnuid kalmistul – sel päeval tulevad surnud ise koju. Lihavõttest taevaminemispühani ei visatud midagi läbi akna välja, kuna kardeti riivata jumalat. Ka oli keelatud lihavõttest kuni viljakülvi alguseni tuld süüdata.

Lihavõtte ajal mängiti värvitud munadega, kiiguti ning külastati lähedasi sugulasi. Ersä külas Kardaflees nimetatakse lihavõtte teist päeva “supiga kostitamise päevaks” (mdE *kutšeml'an' jakaftoma tši; kutšeml'a jam* ‘sealihasupp’). Enne söömist palvetati.

Lihavõtteid oli kombeks pidulikult ära saata. Ärasaatmisrituaal varieerub paiguti. Lihavõtte ärasaatmiseks valmistati toitu, palvetati ning kutsuti teda laua äärde sööma. Söömise ajal võeti Kardaflees igast toidust tükike, mindi ukse juurde ja paluti lihavõtetel majast lahkuda. Tavaliselt saatis lihavõtteid küla

serva kogu küla. Mõnel pool visati värvitud munad lahkuvale lihavõttele järele ning paugutati püsse. Pühad lõppesid mängude, tantsude ja lauludega. Enne pühi spetsiaalselt valmistatud nisuleib anti hobustele.

Kirjandus: Jevsevjev, M. E. 1966. *Izbrannõje trudõ, 5. Mordovskaja svadba*. Saransk.

Linnutee (mdEM *Kargon' ki*; mdM *karga*, mdE *kargo* 'kurg'; mdEM *ki* 'tee, teekond').

Mokša mütoloogia järgi lõi taeva Škai (*Peajumal), kes viskas maast korjatud kivid üle taeva laiali ning neist said tähed. Nii tekkis Linnutee, mida järgides linnud ümber maailma lendasid. Linnutee on ersa peajumala Niškepazi üheks elukohaks.

Kirjandus: UPTMN 10. *Legendõ, predanija, bõlitški* – 1983. Saransk.

Litova (mdE, erinevates kohtades varianditi *Vitova*, *Litova*, *Lituma*, *Lit'uva*).

Müütiline maapealne neiu Litova ja tema vanemad ei salli teadmata põhjustel üksteist. Antipaatiatütre suhtes on seotud pühendustavandite, keeldude ja noorte spetsiaalsetes majades isoleerituna hoidmisega. Varianditi on neiu armastatud, kuid imelisel moel sündinud. Vaatamata Litova ilule ja tema tikkimisoskustele ei taha teda keegi kosida.

A. I. Maskajevi oletuse järgi on tegemist *Lifti* (mdE *livti*) *ava* – lendava naisega. Mordva hõimude tekkemuistendites kannab nime *Lifta* ersalaste esivanem. Litova-laulud on tuntud ka tänapäeval.

Ühtedes müütilistes süžeedes saab Litova mokša välgujumala Jondoli naiseks (*Niškepazi miniaks); teistes mokša peajumala Škabavazi naiseks või tema miniaks. Varianditi röövib Litova Škabavaz (teadmata, kelle jaoks) ja viib ta taevasse. Kõige sagedamini varastab Litova aga äikesejumal Pur'ginepaz, kes röövib neiu tüdrukute kevadiselt ringtantsult või kiige pealt (tõstab ta sellega taevasse). Litova röövimiseks kasutatakse spetsiaalselt tekitatud tormi või vihma. Mõnikord palub Litova ise taevasse minemiseks vaskkettidega hõbedane kiik taevast või vihmapilvelt alla lasta.

Sarnastes müütides kandis tegelaskuju erinevaid nimesid: mokšadel Vasal'gä, ersadel ka Sörža, Azravka. Analoogilises müüdis Söržast palub tüdruku kätt tundmatust riigist ilmunud must inimene, kelle silmad põlevad nagu tuli (*Äikesejumal Pur'ginepaz).

Taevases perekonnas on Litoval muinasjutuline varandus, kuid ta ei ole teiste miniatega võrdne. Majapidamistöõde tegemisel on tal keelatud paremat õlga ette pöörata, läbi võluakna vaadata, ühte aita (tavaliselt seitsmendasse) siseneda. Iga oma sammu peab ta kooskõlastama maja vanemate inimestega.

Litova igatseb maapealse elu ja vanemate järele, nutab sageli, tunneb ennast õnnetuna ning palub luba külastada isakodu. Litova mees ja äi lubavad tal minna tingimusel, et ta ei jää kauemaks kui tunniks (harvemini kolmeks tunniks). Ta ei tohi lahkudes hüvasti jätta ning keegi ei tohi teda saata, et ei teataks, kuhu Litova läheb või kuidas ta taevasse pääseb. Ühes lauluvariandis tapab Škabavaz Litova noorema venna, kes saatis oma õde läveni. Tavaliselt ei leia Litova vanemaid kodust ning jätab lauale ja seintele märke oma kodusviibimisest. Ainult mõnedes lauludes külastab Litova oma vanemaid koos taevase mehega.

Kirjandus: Jakov 1848. *O mordvah, nahodjaštšihšja v Nižgorodskom ujezde Nižgorodskoi gubernii*. Sankt Peterburg; Maskajev, A. I. 1964. *Mordovskaja narodnaja epitšeskaja pesnja*. Saransk.

Luud, viht (mdM *t'äl'mä*, mdE *tenst'*).

Luuale on rahvatraditsioonis kaitsefunktsioon, kuid ta on samas ka nõidumise ese. Luua kaitseomadused aitasid nõidade vastu ja kaitsesid kurja silma eest. Tagurpidi luud pandi kaitseks läve kõrvale nurka. Halva inimese lahkumise järel pühitati kodus tema jälgedele kaotamiseks põrandat ning lausuti: "Mingu kõik halb sulle tagasi (mdM *Es' pr'azt n'ežetse!*)"

Luuaga on seotud palju keelde ja hoiatusi: vanale luuale ei tohtinud peale astuda, muidu võtab haigus hinge välja; sellega ei tohtinud lüüa lapsi (lapsed ei kasva enam) ega loomi (tulevad ussid).

Uude majja kolimisel võeti alati kaasa vana luud, et sel viisil võtta uude elukohta kaasa *majahaldjas Kudava ja sugukonna kaitsja *taluema Jurhtava. Mõnes kohas visati rahe ajal lisaks

pannile aknast või uksest välja ka luud. Kaetuse ja õnnetuse saatmiseks pandi luud salaja maja läve alla või lauta.

Siiamaani on kombeks valmistada kase- ja tammevihtu suvistepühadest iljapäevani (mdM *El'gon' si*) – eriti soodne on suvistete teine päev. Pärast sauna oli tavaks jätta viht *saunaemale Ban'avale, et ta saaks ennast ja oma lapsi vihelda. Vanad vihad visati prügihunnikusse (mdM *šukša pr'ä*) või teeristile (vasaku käega).

Vihtu kasutati ravimisel. Ravitsejad ja posijad puudutasid sellega haiget kohta, vihtlesid haiget ja laususid loitse. Ravimise käigus viheldi inimest tavaliselt kolm korda ja kästi üle viha astuda. Seejärel kasteti vihta veega ja kuumutati kolm korda kerisel, et haigus või kaetus ära kõrvetada.

Nõidumisel takistust kohanud nõial läks süda pahaks. Ta pidi kindlasti leidma luua, et selle peale oksendada. Enne surma andsid nõiad mõnikord oma tarkused üle vihale või luuale – kes sellise eseme kätte võttis, võis saada nõiaks.

Järgmise surma vältimiseks visati pärast surnu majast välja viimist koos prahiga minema ka luud. Kirstu põhi kaeti kaseviha lehtedega ning surnu pea alla pandi viht.

Ersade pulmatseremoonias oli ka eriline peigmehe juures viha/luua järel käimise komme. Siiamaani on mõnes Pensa oblastis ersa külas kombeks, et noorpaari võtab laulatuselt koju jõudes vastu vihaga "karu". Pulmarongiliste peiukoju sisenemisel vihtles pulmakaru (*Kask) esmalt noorpaari ja siis ka teisi pulmalisi, et kaitsta pruutpaari kaetamise eest ja tagada neile viljakust.

Jõulude ajal anti ohvriloomale juua viha leotamise vett. Tüdrukud käisid kaunistatud kasevihtadega jõululaupäeval jõulusandiks (*Jõulud).

Kirjandus: Devjatkina, T. P. 1992. *Mokšanskije svadebnõje obrjadõ i pesni*. Saransk.

Mordva mütoloogia

Tatjana Devjatkina

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator8/>

ISBN 978-9949-490-16-5

Tartu 2012

Trükiis ilmunud: Tatjana Devjatkina. Mordva mütoloogia.
SATOR 8. Tartu 2008

Tõlge: Irina Orehhova, Nikolay Kuznetsov

Toimetanud: Mare Kõiva, Kadi Sarv

Küljendus: Liisa Vesik

Kujundus: Andres Kuperjanov

Kaanepilt: Juri Dõrin "Uneskõndija"

HTML: Diana Kahre

Originaal:

Tatjana Devjatkina *Mifologia Mordvõ*

Saransk: Krasnõi Oktjabr 1998

Sarjas Sator 2008. a ilmunud eestikeelset trükist toetas
Eesti Hõimurahvaste Programm, Tartu Ülikooli Paul Ariste
soomeugri põlisrahvaste keskus, EKM FO, SF 0030181s08

E-raamatu valmimist toetas: EKRM04-29 Eesti keele,
kultuuri ja folkloori kasutusala laiendamine ja folkloori
tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2012 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm, EKM Teaduskirjastus